

Gammekirka på Nordland

Vi vet ikke når den første kirka ble oppført på Værøy, og vi vet naturligvis heller ikke hvor den stod. Men når vi vet hvilken betydning og makt religionen hadde, vil det være rimelig å anta at det første kirkebygget på Værøy ble oppført ganske tidlig. I Aslak Bolts jordbok fra 1440 fortelles det om en «Vedereya kirkja» som mest trolig har vært kirka på Værøy. Samme sted nevnes også «Rustur kirkja» som da kan ha vært kirka på Røst. At det i alle fall sto ei kirke på Røst rundt 1440, kan italieneren Pietro Querini bekrefte. Han forteller nemlig at i 1432, da de forliste ved Røst, fantes det både kirke og prest på stedet. Selv om italieneren ikke nevner Værøy, er det rimelig å anta at også Værøy hadde sin kirke.

I Tromsø museum finnes det en del interessant kirkekunst som skal være fra de eldre kirkene på Værøy. Særlig er det

verd å merke seg 6 meget vakre figurer som er utskåret i eik. Antakelig er disse figurene skåret ut av en kunstner i Lübeck en gang rundt 1450. Vi vet ikke når figurene kom til Værøy. Det er likevel mest trolig at slik kostbar kirkekunst kun kunne skaffes i oppgangstider. Vi vet at Værøy hadde en slik økonomisk blomstringstid en gang rundt 1500.

Et gammelt sagn

Et gammelt sagn forteller at da kirka på Værøy skulle bygges, var det meningen at den skulle plasseres på Tyvnes. Folket var kommet godt igang med arbeidet, og syllestøkkene var allerede lagt. Da brøt det ut sterk storm som ble fulgt av en kraftig springflo. Kirkebygget ble rasert, men tømmeret drev senere i land på Nordland. Folket så dette som et tegn fra **Gud** — og Værøy kirke ble oppført på **Nordland**.

Nå bør du ikke feste alt for stor lit til dette sagnet, for det samme sagnet er kjent fra så mange kirker langs vår værharde kyst. Mo kirke, Bjørnskinn kirke på Andøya og Røst kirke, for bare å nevne noen av de stedene der storm og springflo har vært årsaken til at kirkebygningene ble oppført akkurat der de står.

Nordland som kirkested

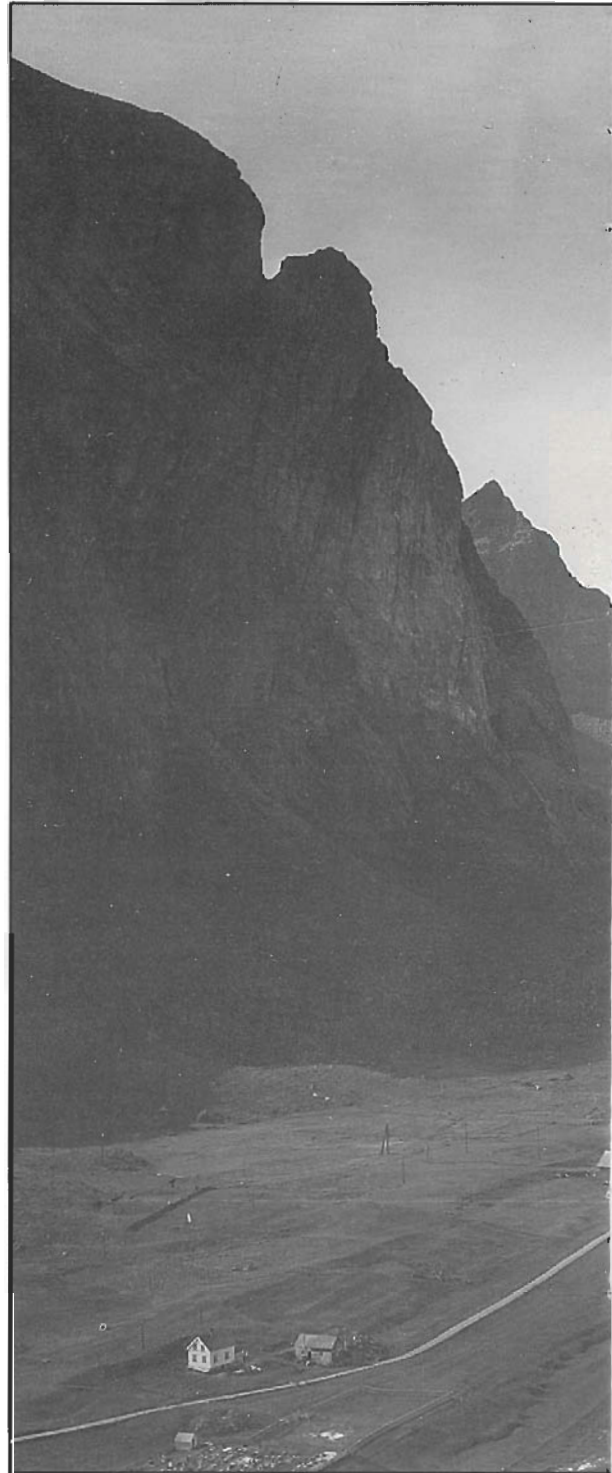
I 1599 fortelles det om en rik mann på Sørland, Henrik Nolte, som skal ha bygget Værøy kirke opp fra grunnen av. Det fortelles ikke hvor kirken lå, men vi har ingen skriftlige kilder som forteller om noe kirkebygg på Sørland. I det fuktige og værharde klimaet sto sikkert ikke kirkebyggene særlig lenge, men de kan muligens ha stått på samme grunnmur eller tomt. Det var alltid et problem å skaffe tilstrekkelig med bygningsmaterialer, og de deler av kirkebyggene som det var mulig å bruke på nytt, ble tatt godt vare på. Derfor var det vanlig å rive de gamle kirkebyggene, og så føre opp den nye bygningen. Dermed var altså tomte frigjort, og det skulle neppe være noen grunn til ikke å bruke tomte på nytt dersom den ikke hadde vist seg å være særlig dårlig og uegnet.

Fra 1600-tallet av kan vi med ganske stor

Grenda Nordland på strandvollen under den mektige Nordlandsnupen.

Foto: Widereøes Flyveselskap

sikkerhet slå fast at Værøy kirke lå på Nordland. Det er ikke godt å vite hvorfor Nordland ble valgt som kirkested, for alle folketellinger forteller at de fleste innbyggerne holdt til på sørsida av øya. I de tider da jordbruket var betydningsfullt og nødvendig, er det rimelig at de tørre sand-slettene på Nordland ble ansett som bedre dyrkingsmark enn myrene på Sørland. Ser man dessuten på prestegårdens høye skyld — hele 8 vog — er det også rimelig å anta at fisket var spesielt gunstig på nordsida av Værøy. Men dette får bare være spekulasjoner.

Den gamle kirka

Den første beskrivelsen vi har av noe kirkebygg på Værøy, finner vi i visitasinnberetningen fra biskop Nannestad. Han var på Værøy i 1750, og forteller dette om den gamle kirka:

Værøe Kirke, en nedrig Træ-Bygning Bordklæd, rød anstrøgen paa den Søndre Østre og Vestre, men ikke Nordre Side. Bord-Tag rød anstrøget. Et ganske nedrig Klaake-Hus, 2 Klaaker. Lidet Skrifte-Hus.

Om kirkebygget ellers kunne biskopen fortelle at det var satt støtter til den nordre siden på grunn av kastevind siden bygningen sto under «et forferderlig høyt Fjeld»

Den nedrige lave trebygningen som biskop Nannestad så ved visitasen i 1750,

kan muligens ha vært den samme kirke som Henrik Nolte i sin tid oppførte. Likevel er det lite trolig, for så lang levetid hadde neppe noen trebygning på Værøy. Men den kirka Nannestad beskriver, sto sikkert nok på samme sted som dagens kirke. Da kirkegulvet ble reparert høsten 1974, fant man to rikt utsmykte kister. Etter tradisjonen skulle sogneprest Middelthun og hans familie som alle døde under epedemien i 1779, være de eneste som ble stedt til hvile under koret i «den gamle kirken». Kistene ble funnet under skipet i dagens kirke, der hvor koret på den tidligere kirka hadde vært.

Nordlandskirka

Biskopen hadde ved selvsyn sett at Værøykirka var i en dårlig forfatning, og prestene sendte stadig klager over den dårlige bygningen. Det førte til at Værøy i 1799 fikk ny kirke.

Det hørde seg slik at akkurat i de årene var en i ferd med å bygge ny kirke i Vågan. Gammelkirka der var blitt i minste laget for menigheten — og ikke minst var den for liten under Lofotfisket. Planen var å rive den gamle kirka som etter sigende var oppført i Vågan i 1714, og sette opp et nytt bygg på den samme tomten. Materialene fra gammelkirka ville man selvsagt nytte om igjen, slik skikken var.

Men i dette tilfellet fant man ut at siden Værøy menighet var i så stor trang for kirkebygg, skulle man heller flytte

Vågankirka til Værøy. Det var imidlertid langt fra alle som var enige i denne planen. Mange hevdet nemlig at den gamle Vågankirka var for fin for den fattige menigheten vest i havet. I stedet foreslo enkelte at Vågankirka skulle flyttes til Gimsøy — og så skulle Værøy få den gamle Gimsøykirka.

Resultatet ble likevel at da Vågankirka var revet ned, ble tømmeret fraktet med to

Nordlandsbåter trukket opp på stranda på Nordland.

Maleri av A. C. Tidemann

---

jekter vest til Værøy. I 1799 ble kirka ført opp som en langskips kirke uten tårn. Kirka ble satt på de gamle kirkemurene.

For stort

I «Lofoten og Vesterålens beskrivelse»

forteller prost Colban følgende om Værøykirka:

«Værøy kirke er den gamle Vågan kirke som i 1799 ble flyttet derhen med altertavle og alabastbilder fra den katolske tid.

Den er for stor for Værøys menighet, og kunne fortjene et bedre sted.»

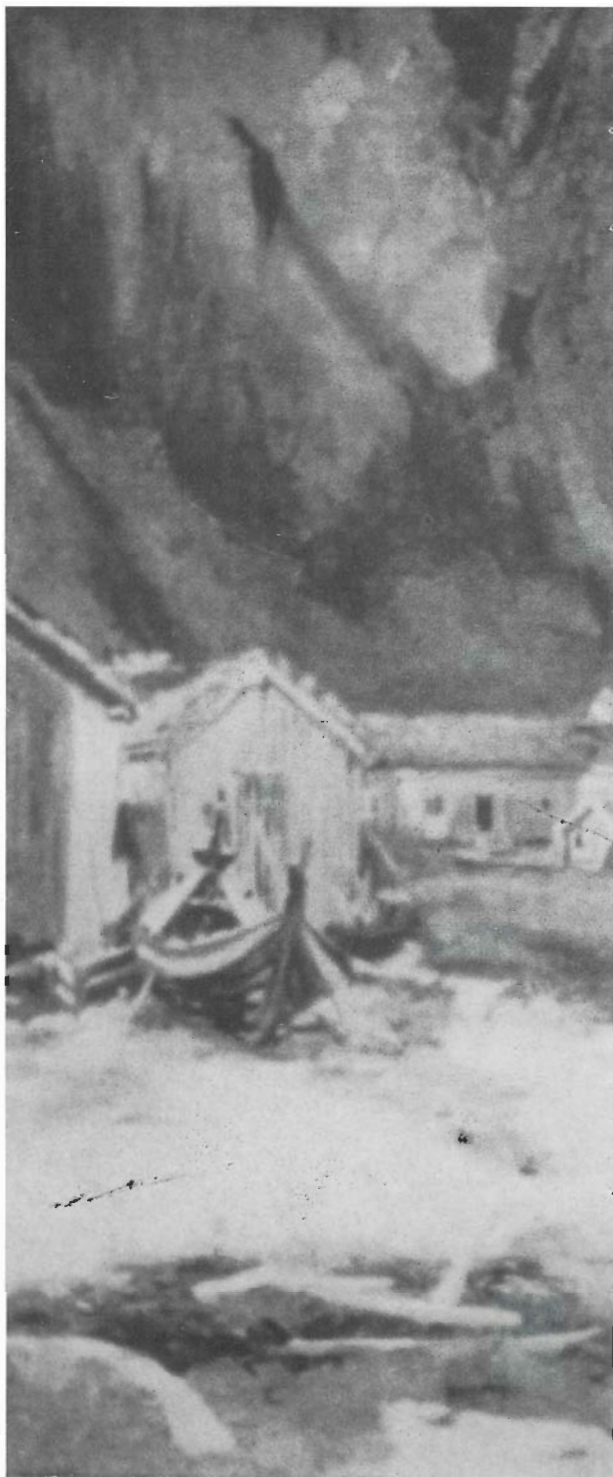
Det var sikkert nok at kirkebygget var for stort for Værøy lille menighet. Det var umulig å holde varme i kirka vinterstid. Det var forøvrig heller ikke ovn i kirka. Prestene klaget over kirka og skrev at den var så kald at «ingen kan holde der ut om vinteren». Prost Colban foreslo derfor at kirkebygget skulle gjøres mindre og laverage, og i slutten av 1820-årene ble arbeidet utført. Kirka ble nå gjort mindre, og det var forhåpentligvis lettere å holde på varmen. Dessuten ble det satt opp et løkformet spir på kirka. Spiret ble noe senere tjærebredd. Da sogneprest Daae kom i 1831, ble kirka tatt i bruk, men først i 1837 var den i «komplett stand».

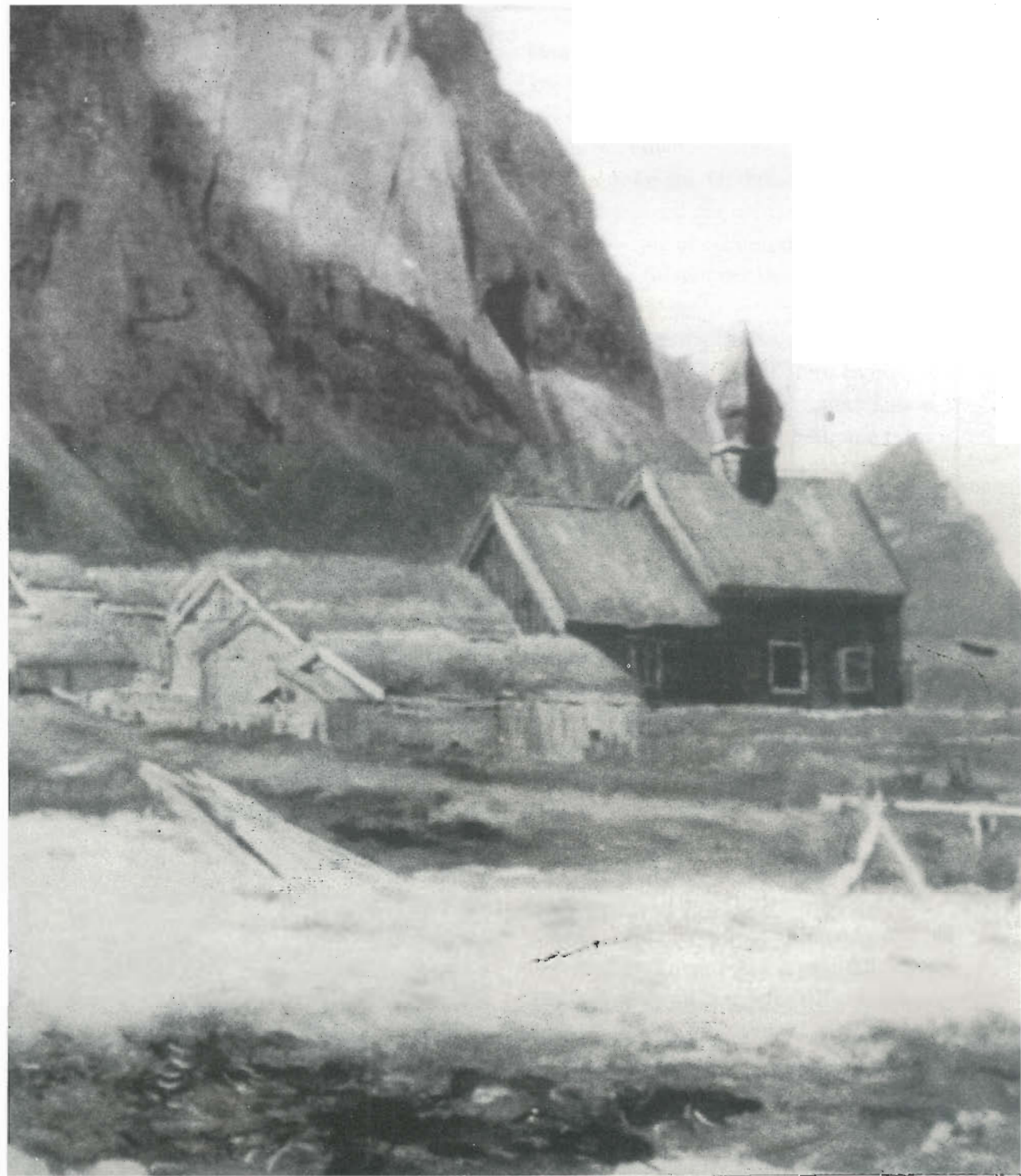
Helt «komplett» kunne den nå likevel ikke ha vært, for i en brevkopi fra 1843 står det følgende om kirkebygningene i sognet:

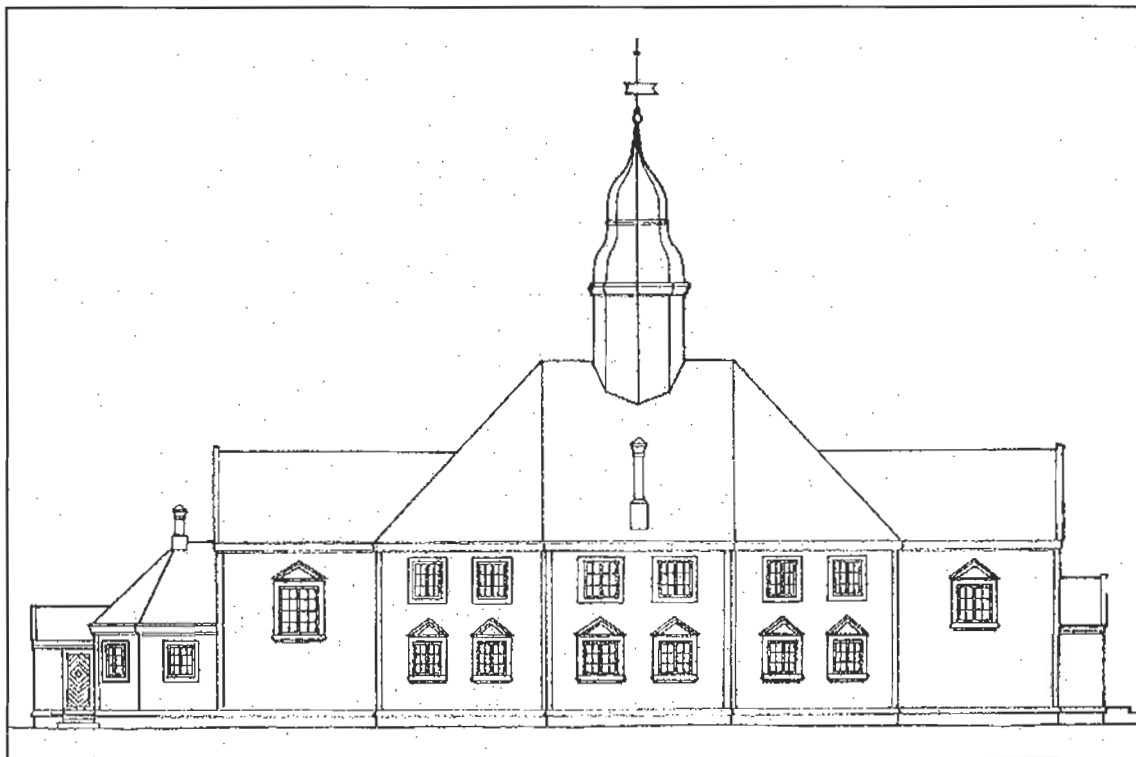

Nordlandskirka slik den så ut før århundreskiftet.

Maleri av A. C. Tidemann

«Av de offentlige bygninger i prestegjeldet, er to kirker som er nylig oppført i fulkommen god stand, når det unntas at det i Værøy kirkes søndre sider mangler to vinduer, liksom kirken innvendig mangler maling.»

Ved storstormen som raste i 1880-årene ble kirka så ramponert at en fant at det beste ville være å føre opp bygningen fra grunnen av. Kirkebygget ble da forlenget med ca 1/3 og koret flyttet. Dermed kom koret over den eldste delen av kirkegården. Kirka som tidligere hadde hatt plass til 140 personer, kunne etter ombyggingen romme godt og vel 200 personer. Det

Utkastet til nykirke på Værøy. Kirkestedet var fortsatt Nordland.

kunne også trenge, da menigheten ikke lengre verken var «liten eller fattig»!

Nordlandskirka skal rives

Den store ømbygginga og forlengelsen av Nordlandskirka var blitt ferdig i 1884. Rundt århundreskiftet ble det foretatt nok en storreparasjon av kirka, og i året 1900 ble kirka malt hvit. Tidligere hadde den vært brunrød. Det tjærebredden spiret ble beholdt.

Men i 1919 var kirka på Nordland igjen i så skrøpelig forfatning at nye store reparasjoner måtte til. Det ble da kastet fram tanken om å rive den gamle kirka på Nordland og føre opp et helt nytt kirkebygg. Kirkedepartementet var imidlertid ikke særlig interessert i at det skulle føres opp en ny kirke på stedet. Derimot bevilget man en del penger til de mest nødvendige reparasjonene på den gamle kirka.

Nå viste det seg imidlertid at om reparasjonene skulle bli utført tilfredstillende, måtte Nordlandskirka rives helt ned, og så føres opp på nytt. Dermed ble spørsmålet om et nytt kirkebygg igjen aktualisert. Sogneprest Krohn-Hansen tok på nytt kontakt med departementet, og arkitekt Lars Solberg kom til Værøy for å se på forholdene.

Han la fram et planutkast — en åttekantet kirke med 370 sitteplasser.

Byggekostnadene var beregnet til 87.000 kroner, men arkitektene mente at dersom man kunne nyttiggjøre seg noen av materialene i den gamle kirka, ville man spare en del slik at de totale byggekostnadene neppe ville overstige 80.000 kroner.

Etter forslag fra departementet ble planene noe omarbeidet, og kirkebygget ble gjort mindre. Stortinget stilte i utsikt en bevilgning på 75.000 kroner til ny kirke på Værøy. Departementet overlot imidlertid til sognestyret å ta de nødvendige avgjørelsene om hvor kirka skulle plasse-

res, og når arbeidet skulle påbegynnes.

Planene om nytt kirkebygg ble framsatt midt i de verste depresjonstidene — og for en gangs skyld førte nedgangstidene til noe positivt. Sognestyret utsatte nemlig kirkebyggingen inntil videre i påvente av prisfall! Men samtidig ba sognestyret om at bevilgningene måtte settes i bank slik at man senere kunne komme igang med bygging av ny kirke på Værøy.

Det var mange som mente at gammelkirka på Nordland burde rives, og at en ny kirke måtte føres opp på Sørland.

Tradisjonene var likevel sterke, og da avgjørelsens time kom var det blitt en viss enighet om at den gamle kirka på Nordland skulle beholdes. Det var også en enighet om at en ny kirke måtte føres opp på Sørland, skjønt enkelte likevel var av den oppfatning at det var sløsing med midler å ha to kirker på et så lite sted som Værøy.

Spesiell kirkekunst

I følge biskop Nannestads besiktigelse av 1750, hadde Værøy kirke en altertavle som ble betegnet som «smugt gammelt Arbeide». Den altertavla som i dag befinner seg i gammelkirka, fulgte med Vågankirka da den ble flyttet til Værøy i 1799.

Likevel er kirkekunsten i Værøy gamle kirke svært spesiell, interessant og spennende.

Altertavla

På baksida av altertavla er det malt med svarte blokkbokstaver RISHS 1714. Siden Vågan kirke sto ferdig i 1714, mener sogneprest Reinert Svendsen at disse bokstavene skal være initialene til byggmesteren. Mest trolig ville det vel egentlig ha vært om det var altertavlas snekker eller aller helst maleren som signerte på denne måten bak på altertavla.

Den opprinnelige stafferingen er av sjelden høy kvalitet. Det skulle tyde på at denne altertavla var en viktig tavle som var laget til en betydningsfull kirke.

Under inskripsjonen RISHS 1714 står det med engelskrødt: Anna Elschen Bremer. Navnet tilhører en prestefru på Trondenes som døde i 1742. Hva hun skal ha med Vågan kirkes altertavle å gjøre, er ikke kjent. Muligens kan hun knyttes til altertavla som donator.

Ut i fra disse opplysningen vil det være rimelig å datere altertavla tilbake til 1714. Den må altså ha stått ferdig samtidig med den kirka som blant annet Hans Egede lot reise i Vågan. Innberetningen fra en besiktelse av Vågan kirke i 1770, opplyser at Hans Egede selv hadde utført altertavla. Mest sannsynlig er det vel heller å regne han blant en av giverne.

Da biskop Nannestad så denne altertavla i Vågan kirke i 1750, hadde den kobberstikk i billedfeltene. Disse kobberstikkene

kan muligens være de samme som dem Tromsø Museum nå har magasinert. Men ut i fra dateringen er det rimelig å anta at de ble satt inn ved annen gangs staffering.

Anno 1746

Det er en inskripsjon på predellaen under den nåværende. En undersøkelse viser at den yngre innskriften bare er en fri oppmåling av den eldre som har denne ordlyden: «ANO Til Guds Ære og Kirche til Zirat er Denne Altertavle oprettet 1746»

Hvis altertavla er fra 1714, må opprettet i dette tilfellet bety «rettet til det bedre».

Innberetningen fra en offentlig besiktelse av Vågan kirke 18. juli 1770 har dette å fortelle:

«I Choret en smul Alter Tavle, bekostet af Hr. Kildal i Henseende af Snedkrerarbeidet, og malet for de Penge som Anders Olsen og Henrich Klæboe Brettesnes gav for at faa et Grav-Huus paa Kirkegaarden».

Hr. Kildal — Sigvart Kildal — ble sogneprest til Vågan i 1738. Han var svært opptatt av denne kirka og kirkeutstyret.

Besiktigelsen regner opp alt det han har forært, bekostet eller formidlet. Han var spesielt opptatt av maleri, og det rapporteres at han lot den gamle utrangerte altertavla — som Hans Egede etter sigende skulle ha utført — oppmales til «en prydelse for kirken».

Terje Nordsted fra Riksantikvaren foretok rundt 1974 en «vask» av den gamle altertavla.

Foto: Dag Sørli

Som nevnt i besiktigelsen ble Egedetavla underkastet en oppmaling bekostet av Kildal. Denne oppmalinga er antakelig identisk med stafferingen fra 1746 da tavla altså ble «oprettet».

Hvem malte altertavla?

I artikkelen «Fra Vågan til Værøy» skriver Joh. E. Brodahl følgende om den siste stafferingen:

«Dens karakter er sterkt beslektet med hvad der i 1760-årene blev prestert i den

retning ved biskop Friis's restaurasjonsparoksysme, særlig over Helgeland og Salten. I grunnen er det ikke mer enn et par mestere å tenke på, og valget faller heller ikke svært når man er oppmerksom på at mesteren på en måte har signert sitt verk, nemlig i måten å behandle de flankerende obelisklignende pyramider på i hvert stukkverk, idet de er dekorert med påklebet grus og småsten, som bakefter er forsvølv. Det var ved denne tid i Nordland kun to malere, hvem dette motiv med sikkerhet har kunnet tilskrives, nemlig de to representanter for familien Kolset fra Nordmøre, Ole som var onkelen, og Povel, hans brorsøn. Dessverre har vi ingen nøiaktig beskjed om når tavlene

er blitt staffert, og disse to menns male-
riske egenskaper er så ens at det ad stil-
kritisk vei ikke lar seg skjelne mellom
dem».

Etter at dette ble skrevet (1932) har
Alfred Hagn i artikkelen «Kirkemalere i
Nord-Norge» (1939) påvist at Povel
Kolset må være opphavsmannen.
Attribusjon skjer på stilkritisk grunnlag.
Han karakteriserer Povel Kolset slik:
«Forbilledene hadde han fra onkelen, men
hos den unge Povel ble figurene flate, han
snarere tegnet dem med spisspensel enn
han malte, som eiendommelig er for alle
navisister. Men det var en livlig naivis-
me». Også Brodahl hellet til samme attri-
busjon når han konkluderer den tidligere
siterte artikkelen slik: «.... personlig er jeg
mest tilbøyelig til å bli stående ved Povel
og sette tiden til engang rundt om 1769».
Om dateringen skriver Hagn: «Povel
Kolset har øiensynlig malt og omstaffert
Vågan-tavlen lenge før den kom til
Værøy og før han kom til Træna i 1773».

*Kronprinsesse Sonja i Værøy Gamle kir-
ke. Fra venstre vikarprest Jerman, ord-
fører Bergiton Solaas, Kronprinsesse
Sonja og menighetsrådsformann Fredrik
Endresen.*

Foto: NTB

*I Troms Museum finner du blant annet
denne figuren som biskop Nannestad
betegnet som «smukt gammelt arbeide»
fra den gamle kirka på Værøy.*

Foto: Tromsø Museum

Alabastfigurene

Predellaens hovedinnslag er et skriftfelt og noen middelalderskulpturer av alabast. Disse små kunstverkene i alabast består av fire relieffer og en rundskulptur. Rundskulpturen er 43,8 cm høy, mens relieffenes høyde er fra 43,4 til 44,1 cm.

Det vil være rimelig å tro at disse alabastfigurene kom fra England. I England fantes det rike forekomster av denne bløte marmoren, og fra midten av 1200-årene og inn i begynnelsen av 1500-tallet ble det laget mange slike skulpturer. Et betydelig antall alabastfigurer ble eksportert til franske, tyske og danske kirker, men i Norge finnes bare ett liknende sett alabastfigurer, nemlig i Lade kirke. Harry Fett mener at Værøyskulpturene er fra omkring 1400, gjerne litt før. Han antyder også at det opprinnelig kan ha vært syv relieffer, da de fire som er bevart har fire motiv fra en vanlig bildesyklus «Marias syv gleder». De har i alle fall tilhørt en alterutsmykning.

Altertavla ble fra først av bygd opp med tanke på at alabastfigurene skulle innarbeides. I 1750 ble de observert av biskop Nannestad under visitasen i Vågan kirke, og var da innsatt i tavla.

Alabastfigurene er blant de best bevarte i Norge.

Foto: Dag Sørli

Den gamle altertavla på Værøy

Som tidligere nevnt så biskop Nannestad under visitasen både altertavla i Vågan kirke som senere ble kirka på Nordland, og i den daværende kirka på Værøy. Altertavla i Værøy betegner han som «smugt gammelt Arbejde». Slik skriver han videre:

«Alter-Tavle smugt gammelt Arbejde midt Maria kronet, siddende med Barnet ganske nøget springende paa Hendes Skiød som burde været ærbødigere gjort, at naar Maria havde en stor Krone og store og vide overalt forgylte Klæder, Barnet maatte vel haft en lidet Linklæde om Livet. Paa Høire Side staar S: Anna med Barnet paa Armen og Maria kommer og vil tage det, som det allevegne fremstilles, meden under leses med gamle Bogstaver: St: Anna ora pro nobia. Paa den Venstre Side — staar Michael med en Palegreen i den Venstre Haand, hvad han har holdt i den Højre, som han løfter over Hovedet, er borte, under Fødderne træder han en stor Drage. Det er ugemeent baade Bilder, Malning og Forgydning. Under Billedet paa den Venstre Side staar med gamle Bogstaver Michael el. Muchael».

Disse tre figurene som biskop Nannestad omtaler, befinner seg nå i Tromsø Museum. I 1880-årene ga nemlig Værøy

menighet avkall på i alt ni skulpturer som antakelig ikke passet inn i datidens puritanske syn på kirkebilder. Noen av disse skulpturene er mesterlig skåret og representerer noe av den fineste kirkekunsten vi har fra Nord-Norge.

Det vil nok være rimelig å anta at denne sjeldent forseggjorte kirkeutsmykningen her vest i havet, også må kunne fortelle om oppgangstider. Kostbar kirkekunst bruker å høre sammen med velstand og gode økonomiske kår.